

Josef Tvrđý – průvodce filozofií a bytí k smrti

Malé knihovní, antikvární a archivní preludium

Při hledání přehledných, obsáhlých a srozumitelně psaných dějin filozofie jsem na začátku studia filozofie v polovině 80. let nevyhnutelně narazil v knihovně FF MU na Tvrďého *Průvodce dějinami evropské filozofie* (1. vydání 1932). Druhé vydání z roku 1947 obsahuje předmluvu Blahoslava Zbořila, v níž provádí čtenáře Tvrďého životem a dílem, základní filozofickou orientací, vlivy a oblastmi činnosti. O něco později jsem v regálech dnes již neexistujícího antikvariátu v Brně na ulici Česká vylovil a za 3 Kč zakoupil Tvrďého *Vybrané kapitoly z filozofie*, které vyšly v edici Sběrka přednášek vysokých škol v roce 1947. Šlo o tehdejší analogii vysokoškolských skript, která vydávalo učitelské nakladatelství Komenium. Tři kapitoly v těchto skriptech byly součástí obsáhlejšího úvodu do systematické filozofie, který vyšel poprvé roku 1926 pod názvem *Úvod do filozofie* a v roce 1947 vyšlo jeho přepracované a rozšířené 3. vydání (s předmluvou Jana Patočky). Jako student jsem tehdy nemohl tušit, že o několik desítek let později budu psát kapitolu o Tvrďém, jako o jednom z vedoucích Filozofického semináře, a že při tom najdu v archivu MU tenký sešit s vytištěným nápisem *Písanka na písmo německé* a s Tvrďého krasopisně nadepsaným názvem *Úvod do filozofie*. Do tohoto sešitu si Tvrđý psal rukou poznámky k zamýšlenému *Úvodu do filozofie*. Jedná se o výpisky z prostudovaných knih k tématu filozofie společnosti, filozofie dějin a přírodní filozofie. Na stránce věnované výpiskům z filozofie dějin si Tvrđý pečlivě poznamenal odkaz na článek s názvem *Zur erkenntnistheoretischen Grundlegung der Geschichte* od autora jménem Samuel Atlas (filozof a talmudista, žil v letech 1899–1977), který vyšel ve filozofickém oddíle časopisu *Archiv für systematischen Philosophie und Soziologie* v roce 1928, XXXI Bd. H 3–4, str. 165–233, jak si Tvrđý pečlivě zaznačil.¹¹⁵ Atlasova obsáhlá studie byla Tvrďým hodnocena následně: „novokantovec marburského směru podává tu pěkně celý rozbor problému.“ Zřejmě pro vyvážení si Tvrđý zapsal poznámku o filozofovi dějin Alexandru Xenopolovi, který reprezentoval pro změnu filozofii dějin typu Windelbanda a Rickerta. Jednalo se o rumunského filozofa, historika, ekonoma, sociologa Alexandru Dimitrie Xenopola (1847–1920), který se zabýval základními metodologickými otázkami filozofie dějin. V oblasti filozofie dějin se stal známým díky spisům *Principes fondamentaux de l'histoire* (Paris 1899), *La théorie de l'histoire* (Paris 1908) či *Psychologie et Histoire* z roku 1901. Tvrđý narazil dle poznámky na jeho jméno v tomtéž čísle uvedeného časopisu, v článku dalšího rumunského autora Vasile Gherasima s názvem *Von den Grundlagen der rumänischen Philosophie*. Lze jen poznamenat, že Tvrďého rozhled po příslušné a velmi různorodé literatuře k jednotlivým filozofickým oborům i po samotných filozofických tématech byl obdivuhodný. Z dnešního pohledu už jen tím, že věnoval pozornost i filozofům a filozofickým tradicím, které jsou v Evropě unifikující nadvládou anglicky psaných textů zcela neprávem odsouvány na periferii. Zmíněný německý časopis věnoval ve Tvrďým prostudovaném ročníku pozornost i filozofii a sociologii polské a rumunské. Šíře Tvrďého odborných zájmů je dobře patrná již jen z výběru témat reprezentovaných jeho hlavními spisy. Věnoval pozornost filozofii náboženství (*Filozofie náboženství*, 1921), logice (*Logika* 1923; *Teorie pravdy*, 1929; *Logika*, 1937), Humovi (*Problém*

115 Díky digitalizaci je text dostupný na adrese: https://www.digizeitschriften.de/dms/img/?PID=PPN827942443_0031%7CLOG_0029. Otázkou je, jak a kde se k němu tehdy dostal Josef Tvrđý. Časopis vycházel v Berlíně.

skutečnosti u Davida Huma a jeho význam v dějinách filosofie, 1925), současné filozofii (Moderní proudy ve filosofii, 1925; Nová filosofie. Analýza dnešní filosofické situace, 1932), dějinám filozofie (Vývoj filosofického myšlení evropského, 1923; Průvodce dějinami evropského myšlení, 1932, 2. vydání 1947). K tomu přidejme časopisecké studie s tématy od habánské keramiky přes filozofii dějin, učení o temperamtech po Masaryka, recenze a popularizační články a přednášky.¹¹⁶

Úvodní kapitulu pozdějšího studijního výtahu z Úvodu s názvem *Co jest filosofie* opatřil Tvrdý krátce komentovaným vybraným soupisem doporučené literatury v jazyce českém, anglickém a francouzském, která dle jeho mínění mohla posloužit vysokoškolským studentům jako úvod do filozofie. Z české literatury uvádějící do filozofie jmenuje na prvním místě Masaryka a jeho *Základové konkrétné logiky* z roku 1885. Tvrdého *Vybrané kapitoly* zde zmiňují proto, že v tomto před lety nahodile získaném textu nalezneme v onom komentovaném seznamu literatury ukryt odkaz na spisy hned dvou vedoucích katedry, či tehdy ještě spíše Filozofického semináře. Nejprve na J. L. Fischeru *Filosofie, její podstata a problémy* z roku 1923. Jeho úvod Tvrdý sice uvádí, ale pro účely prvního vstupu do filozofie považuje Fischerův text za příliš osobní a s výhradou, že nepředstavuje filozofii v celém jejím rozsahu. O nic lépe nedopadne v jeho pohledu ani Hoppeho text *Úvod do intuitivní a kontemplativní filosofie* z roku 1929, jehož omezení spočívá dle Tvrdého v tom, že je úvodem pouze do iracionální filozofie autora.

Praha, Brno, Bratislava

Josef Tvrdý (1877–1942) byl vedoucím filozofického semináře velmi krátkou dobu, od roku 1938 do roku 1939, v němž byly uzavřeny české vysoké školy. Na vedení semináře se spolupodílel s J. L. Fischerem. Doktorát získal Tvrdý na FF UK v Praze v roce 1920, v roce 1922 pak venia docendi na FF nově zřízené brněnské univerzity. Habilitoval se v oboru systematická filozofie u Otakara Zicha a od zimního semestru 1922 začal na Filozofickém semináři přednášet. Návrhy na jmenování Tvrdého mimořádným profesorem, které podali v roce 1924 a posléze v roce 1925 Inocenc Arnošt Bláha a Otokar Chlup, byly zamítnuty. Je pochopitelné, že Tvrdý následně přijal profesuru na FF KU v Bratislavě. Do Bratislavy dojížděl z Brna od zimního semestru 1926 do roku 1939. Přednášel filozofii a psychologii a v roce 1927 se stal v Bratislavě mimořádným profesorem. V letech 1932–1933 zde zastával rovněž funkci děkana filozofické fakulty. Od roku 1931 byl Tvrdý ředitelem Státní pedagogické akademie v Brně (sídlila Na poříčí 5) a jeho působení zde bylo spjato s přednáškami o filozofii. V tomto období se aktivně účastnil mezinárodních filozofických kongresů, o nichž bude zmínka dále v textu. Působení Josefa Tvrdého na Slovensku a reflexi jeho pedagogického působení vystihuje mimoděk podtitul knihy Pavla Brosze *Svetový a životný názor Josefa Tvrdého. Rozbor a úvod do filozofie univ. prof. J. Tvrdého, vychovávateľa mladej slovenskej generácie* (Bratislava 1938). Nepříjemnou politickou situaci a nástup národovců na Slovensku v roce 1938 dokumentují Tvrdého zápisky a v archivu dochovaný dopis jeho posluchačů, který vznikl zřejmě v reakci na výpady vůči českým učitelům ze strany hlinkovských národnostních radikálů v období těsně před druhou světovou válkou. Mezi nejruznějšími nadávkami a výhrůžkami ze strany radikálních národovců vůči českým akademikům působícím v Bratislavě padlo v případě Tvrdého rovněž označení „slobodomurár“, tedy svobodný zednář, které bylo národovci používáno v hanlivém významu. Současně je v archivu uchován dopis posluchačů jeho přednášek a seminářů na FF KU v Bratislavě. Podepsaní dosvědčují, že prof. Tvrdý:

116 Komplexní monografii věnovanou životu a dílu Josefa Tvrdého napsal Jiří Gabriel: GABRIEL, Jiří. *Filosofie Josefa Tvrdého. K dějinám české filozofie mezi dvěma světovými válkami*. Brno: UJEP 1982. Gabriel rovněž připravil k vydání Tvrdého *Zápisky k životopisu*, které vydala jako malou brožuru Masarykova univerzita v roce 2002. Vybrané texty jsou z Tvrdého zápisků, které mapují jeho život od dětských let do roku 1938 a jsou uloženy v AMU, B 67.

[...] choval sa k nám objektivne, ani počas prednášok ani pri seminárnych debatách neútočil na naše náboženské a iné presvedčenie. Naopak tešil sa rôznosti názorov poslucháčov a sám často k väčšej zaujímavosti a živosti debát prispieval svojším stanoviskom k otázkam filozofickým alebo iným. Svoje vnútorné presvedčenie nikomu násilne nevnucoval, v čom práve si budeme vždy cenit vysoko jeho pedagogických schopností osvedčeného vychovávateľa a budeme si naňho s vďačnosťou spomínať. V Bratislave 25. listopadu 1938.¹¹⁷

Podepsáno vlastnoručně 10 posluchačů. Z Bratislavy musel Tvrdý na konci roku 1938 odejít a tehdejšíím vedoucím semináře J. L. Fischerem byl pověřen spoluřízením Filozofického semináře na FF MU. Do té doby přednášel v Brně od roku 1922 až do roku 1938 jen dvě hodiny týdně, v některých semestrech v polovině 30. let vůbec. Mezi prvními povinnostmi, které s touto funkcí převzal, byla péče a odpovědnost za knihovnu (dokládá to stvrzení oficiálního převzetí knihovny semináře z 9. listopadu 1939). Protokol z revize knihovny, datovaný 16. června 1939,¹¹⁸ přitáhl pozornost dvěma věcmi. Na protokolu je krom Tvrdeho podpisu uveden podpis knihovnice a podpis tehdejšího posluchače filozofie Josefa Macháčka, později dalšího z řady vedoucích katedry. Protokol uvádí, které knihy již chyběly dříve, o které tedy měl někdo takový zájem, že si je přivlastnil. Jsou mezi nimi: Emile Bréhier *Histoire de la philosophie* (s jejím autorem se Tvrdý setkal na kongresu v Paříži) nebo Whiteheadova kniha *Adventures of Ideas*. A také knihy, které se ztratily v době od poslední revize v roce 1937: Viktor Dave *Michail Bakunin* a Karel Marx nebo Georg Simmel *Hauptprobleme der Philosophie*. Poznamenejme k tomu tolik, že jejich noví vlastníci měli vytříbený filozofický vkus.

Jako vedoucí semináře a řádný profesor zde však mohl působit bohužel jen krátce, do uzavření českých vysokých škol v roce 1939. Josef Tvrdý pokračoval v plánování a rozvrhu intenzivní badatelské činnosti, jak dosvědčuje i rukou psaný dopis se žádostí i zprávou o badatelské činnosti filozofického a sociologického semináře z 10. ledna 1940:

Vedle školského úkolu jest nesmírně důležitým národním úkolem profesorů a docentů filosofie a sociologie rozmnožovati dosti chudou neúplnou literaturu českou literaturou svého oboru a vyplňovati dosud v ní existující četné mezery a to jak monografiemi tak i díly přehlednými a celkovými. Tak např. nakladatelství „Melantrich“, které podniká velké vydání dějin filosofie, pověřilo ředitele filozofického semináře prof. dra Josefa Tvrdeho sepsáním dějin filosofie od renaissance až po Kanta (incl.). Tomuto úkolu nemůže však autor vyhověti bez možnosti používati knihovny universitní a knihoven semináře filozofického a sociologického, které se ve výběru knih navzájem doplňují. Aby ovšem mohl jmenovaný ředitel používati obou knihoven, nutně potřebuje k tomu vědeckých sil a asistenta, dále sluhy seminárního a ředitelny semináře, neboť nelze knihy jen odnáseti domů, nýbrž celá řada knih jest potřebná jen k nahlédnutí, což lze provésti jen v blízkosti knihovny. To však není jediným úkolem semináře filozofického, jest tu ještě celá řada jiných úkolů jako sepsání noetiky, filosofie dějin, filosofie hodnot, obecné sociologie a různých monografií [pod řádky s uvedenými filozofickými disciplínami jsou tužkou uvedena jména prof. B. Zbořil a prof. E. Chalupný] z oboru filosofie a sociologie. Těmito nezbytnými úkoly jest badatelská činnost seminářů filozofického a sociologického i za dnešního uzavření university zdůvodněna a zpřístupnění místnosti semináře filozofického a sociologického profesorům, asistentům, vědeckým silám a sluhovi jest žádoucí. Prof. Dr. Josef Tvrdý, ředitel semináře filozofického a sociologického.¹¹⁹

117 AMU, B 67, kart. 1, i. č. 18, 1926–1940.

118 AMU, A 2, D I, kart. 62.

119 AMU, B 67, kart. 2.

Josef Tvrdý v první světové válce

Studia na vysoké škole ukončil Josef Tvrdý v roce 1901. Z dob jeho studia je v archivu uchováno seminární vysvědčení od klasického filologa profesora Josefa Krále, překladatele z řečtiny a latiny. Král je 14. března úhledným rukopisem vystavil Tvrděmu, tehdejšímu řádnému posluchači filozofické fakulty c. k. české univerzity Karlovo-Ferdinandovy v 5. semestru, a potvrdil, že se posluchač účastnil řeckého semináře, „účastnil se cvičení velmi pilně, podal zdařilou práci seminární „O Platonově Ionu“ a osvědčil vůbec prospěch výborný“. Hned po ukončení studia začal vyučovat na gymnáziu ve Vyškově. Ve Vyškově se plně zapojil do všemožných činností a jedním z výsledků jeho aktivit byla úvodní studie *Keramika na Vyškovsku*, otištěná v *Katalogu Výstavy Vyškovské keramiky* (Vyškov 1911). Katalog je ukončen seznamem osob, které k výstavě přispěly ze svých sbírek. Josef Tvrdý je zmíněn rovněž jako přispěvatel k výstavě. Vedle notáře, advokátů, učitelů, hostinského hostince na „Obůrce“ v Těchově, chotě majitele továrny mýdel a sody ve Vyškově, Národopisného muzea v Praze, lékaře či faráře se mezi přispěvateli zvláště vyjímá libozvučné jméno rolníka Vavřína Trávěnce z nedaleké Lulče, odkud pocházela Tvrděho milovaná choť Milada. Tvrdý o keramice publikoval i v zahraničí. Text *Die Anfänge der Habaner-Keramik in Mähren* vyšel ve Vídni 1913.¹²⁰ O působení Tvrděho ve Vyškově svědčí rovněž půvabný dopis, který dostal k 60. narozeninám od členek Sdružení pokrokových žen Vlasta ve Vyškově (datován 26. října 1937):

Vážený pane doktore! Vaše životní jubileum připadlo na dobu, kdy všechna naše mysl byla zastřešena velikým smutkem nad skolem prezidenta – Osvoboditele. Tato příčina jest jistě dostatečnou omluvou, že jsme Vám v den vašich 60. narozenin nevyslovily své srdečné blahopřání a projev hluboké úcty. V historii Sdružení pokrokových žen „Vlasta“ ve Vyškově bude vaše jméno, slavný pane doktore, zapsáno vždy zlatým písmem. Bylo to v době, kdy náš spolek nastupoval na nové cesty tehdejšího pokrokového hnutí žen a my ve Vás našly vzácného příznivce a hlasatele tehdejších moderních zásad v duchu Masarykově. Vzpomínáme na Vaše jedinečně krásné přednášky z různých oborů, zvláště pak na čtyřvečerní cyklus „Psychologie citů“ r. 1907; také Vaše přednáška v lednu 1911 „Moderní názor na mravnost ženy“ patří k nejvýznamnějším vyškovským kulturním podnikům vůbec. Děkujeme Vám při příležitosti Vašeho životního jubilea za Vaši významnou spolupráci a přejeme Vám do dalších let mnoho zdraví a všeho nejlepšího. S projevem hluboké úcty za [*razítko VLASTA – sdružení pokrokových žen ve Vyškově*] Fr. Palečková jednatelka, Miroslava Dorazilová předsedkyně.¹²¹

Josef Tvrdý si toto blahopřání pečlivě uložil. Nám dosvědčuje význam veřejně vzdělávacího působení filozofa (dnes bychom to nazvali osobní regionální popularizací filozofie), které může mít pro členy místní komunity význam a dlouhodobý ohlas.

V roce 1914 byl Tvrdý přeložen do Brna na II. České státní gymnázium na Starém Brně, ale hned téhož roku místo výuky narukoval na vojnu. V letech 1914–1918 sloužil jako důstojník zdravotní služby u těžkého dělostřelectva. Dokončoval-li v průběhu první světové války na frontě Wittgenstein svůj *Tractatus Logico-Philosophicus*, pak Tvrdý četl na frontě filozofické spisy. Ve vzpomínkách zmiňuje četbu anglických filozofů, hlavně Berkeleyho, Huma, dále pragmatickou filozofii. Dle jeho slov mu četba Kantovy *Kritiky čistého rozumu* skýtala větší útěchu a odstínění nepřívznivé situace než bible.¹²² Zmínky o četbě a roli filozofie v průběhu války nalezneme rozestry v rukopise jeho vzpomínek a v dopisech manželce Miladě z let 1914–1918. Vybírám z nich tyto zmínky.

120 VI. Heft des XVIII. Jahrganges der Zeitschrift für österreichische Volkskunde, Wien 1913.

121 AMU, B 67, kart. 2, i. č. 77.

122 TVRDÝ, Josef. *Průvodce dějinami evropské filosofie*. 2. vydání, Brno 1947, s. 8.

13. 1.1915: Jedu odsud naprosto s klidem a myslím, že toho klidu dodala mi filosofie. Osvědčuje se jako věda užitečná v nebezpečnosti, abych v něm stál klidně a pevně. Pevně věřím, že se vrátím zdrav, že zase bude dobře a že se opět dočkáme šťastnějších dnů, jichž si budeme ještě více vážit než dosud.

8. 2. 1915: Představ si, že v této zapadlé vesnici jsem se setkal se svým starým známým – Schopenhauerem. Měl ho lékař u druhého praporu a musel mi ho hned půjčit. Dovedeš si představit, co to pro mě znamená!

14. 2. 1915: Před odchodem do zákopů dostal jsem najednou několik Tvých dopisů a balíčků – šťastné znamení pro zákopy. Pročítám Dějiny filosofie a doufám, že i v zákopech najdu čas k četbě.

16. 2. 1915: Srdečný pozdrav ze zákopů: Není zde zlý život, jak si představuješ. Nebýt bláta, dnešním deštěm ještě rozmočeného, bylo by to dosti dobré. Mám noční službu a tedy ti píši. To víš, že první moje myšlenky patří vždy Tobě. Potom si budu čísti v dějinách filosofie.

28. 2. 1915: Dostal jsem novou zásilku Kanta. Jsem stále klidný, ba klidnější, než když jsem přišel sem. Tehdy jsem neznal nic, nyní jsem poznal vše – prudký boj, granáty, šrapnely, již mě nic nepřekvapí a doufám, že i nadále se mi nic nestane, že se vrátím a že nastanou zase „zlaté časy“.

8. 3. 1915: Jsem dosud v zákopech zdrav a čilý. Večer čekalo mne překvapení: sedím, čtu Kanta – otevrou se dveře, jakýsi voutsáč vstoupí do dveří a volá „nazdar“. Byl to Šorm. Ležíme v zákopové linii nedaleko od sebe. Vyvázl zdrav, třeba se jeho setnina měla hůře, než my. Jinak tu není nic nového, leda že stále vzpomínám na Tebe...

15. 1. 1916: Boje u nás trochu utichly, takže nemám tolik práce. Vedeme jednotvárný život, někteří si jej všelijak oslazují, já se raději věnuji filosofii.

9. 2. 1916: Počasí je ošklivé, seděl jsem doma v pokoji, přemýšlel. Jaksi mi zase jdou myšlenky a mám velkou radost, že se nezanedbávám, pořád píši. Důkladně studuji Kanta, od něhož vychází celá dnešní filosofie, a denně čtu také Høffdinga. [*Harald Høffding (1843–1931) byl dánský filozof, jehož dvoudílné Geschichte der neueren Philosophie. Eine Darstellung der Geschichte der Philosophie von dem Ende der Renaissance bis zu unseren Tagen z roku 1894/1895 byly tehdy hojně vydávány a čteny. V českém překladu vyšly v roce 1926. Tvrdý měl v knihovně všechny jeho knihy vydané v německém jazyce.*]

14. 1. 1918: Dnes v neděli připadla na mě služba; jiní důstojníci nemají nedělní službu rádi, ale já ji vítám, protože si mohu nerušeně číst. Přítel objednal pro mě Platona, těším se na četbu.

16. 3. 1918: V knihovně mého domácího (profesora) jsem našel Schillera. Dočetl jsem Valdštýna, čtu Johanku z Arku, zabral jsem se do jeho filosofických spisů, vytvořených pod silným vlivem Kantovým. Schiller mě velice zajímá, ještě lépe ho poznávám z filozofické stránky. V Briefe über Erziehung der Menschheit jeví se mi hlubokým myslitelem, ale teprve teď ho dovedu dobře ocenit. Høffding často naň odkazuje.

19. 9. 1918 [*píše Tvrdý z Rumunska:*] „Hodně čtu filozofická díla, prostudoval jsem zvláště anglické filosofy, hlavně Berkeleyho, Huma a pragmatiky. V knihkupectví si stále kupuji nové knihy.“¹²³

123 Dopisy jsou uloženy v AMU, B 67. Některé jsou přetištěny in: TVRDÝ, Josef. *Zápisky k životopisu*. Brno: Masarykova univerzita 2002, v části Dopisy z vojny manželce Miladě 1914–1918, s. 63, 64, 65, 71, 72, 77–78.

Z válečného období se dochoval lístek vojenské poštovní, který mu adresovali septimáni vyškovského gymnázia: „Pane profesore Jos. Tvrďý, vraťte se čilý a zdráv. Vaše jméno je hluboko v naší duši vryto! Za celou septimu vyškovského gymnasia Boleslav [snad] Svoboda. [Text pak pokračuje] Pane professore, mluvil jsem s panem Pavlečkou s vaším pěšákem. Tento zkrácený Váš podpis [podpis je napodoben vlevo nahoře a od něj vede šipka do textu] si dobře všichni pamatujeme a přáli bychom si vždycky takového p. profesora míti. Zvláštní náhoda mně nutí, abych Vám dovolil si co nejuctivější poručení zaslati. Těžko, velmi těžko na Vás budeme zapomínati.“¹²⁴ Tento lístek plně koresponduje se Zbořilovou poznámkou z předmluvy k *Průvodci dějinami evropské filozofie*: „Jako středoškolský učitel otvíral žactvu široké obzory, poučuje ho o filosofii, ethice, politice, literatuře, a to i v hodinách latiny, řečtiny nebo francouzštiny, jíž jako nepovinnému předmětu r. 1919 vyučoval. Svým žákům byl nejen vzorným učitelem, ale i rádcem v životních nesnázích, půjčoval jim knihy a podporoval je i hmotně, bylo-li toho potřeba.“¹²⁵

Zkušenosti a vzpomínky z první světové války se přirozenou cestou ocitly v Tvrďého textech. Na jednom z nich, věnovaném humanitě, pracoval ještě těsně před svým zatčením gestapem v prosinci 1941. Následující ukázka z tohoto textu, z části *Přirozený základ humanitního hodnocení*, je filozofickým zpracováním zkušenosti a zážitků z první světové války, které se staly součástí jeho analýzy problémů humanity a jejích základů. Současně si lze uvědomit, že v době, kdy Tvrďý pracuje na tomto textu, mu zbývají jen měsíce do doby, kdy se sám ocitne v situaci, která bude mít nezadržitelně tragické vyústění, které kontrastuje střet svobodomyšlného myšlení s násilím.

Malé děti, mající větší instinktivní porozumění pro zvířata než dospělí, dovedou cítit soustrast se zvířaty, a to i na újmu lidí, jako ona malá dívka, o níž se zmiňuje J. M. Guyau: Děvčátku ukázali velký barevný obraz, představující, jak se v aréně lvi a tygři sytí krví křesťanských mučedníků; jeden tygr v kleci pohlíží na scénu se žalostným výrazem. „Nelituješ nešťastné mučedníky?“, tázali se dívky. „A co ten ubohý tygr,“ odpověděla, „který křesťany jíst nemůže?“ Soustrast jde cestou, která je člověku nejbližší k jeho tendencím. U dítěte je to snaha po potravě, a proto cítí soustrast se zvířetem. Soustrast bývá spojena se sympatií, a jako soustrast propuká u nás sympatie bez našeho přičinění.

11. Ovšem soustrast a sympatie nejsou stejně mezi lidmi rozšířeny. Záleží mnoho na temperamentu¹²⁶ člověka. Jsou lidé cítící snadno soustrast a sympatii, a na druhé straně jsou lidé takřka bezcitní a mající velmi nepatrný okruh sympatií. Nicméně stavy přirozeného nedostatku soucitu, nebo dokonce sadismu spojeného s radostí z týrání lidí či zvířat, jsou v soukromém životě přece jen výjimkou, zřejmou abnormalitou. Rozšířenější a mnohem nebezpečnější stává se nedostatek těchto citů tím, že se tyto stavy mohou za určitých okolností stát hromadnými epidemiemi, např. ve válce, v davových hnutích. Lidé se pak až s radostí dívají na týrání a mučení lidí, a nejen to, s radostí se na takových činech účastní. V první světové válce mi vyprávěl důstojník, s nímž jsem krátkou dobu bydlel, jak jednou dostal rozkaz, aby dal pobít dvacet zajatců, poněvadž jeho vojenský útvar musel rychle ustoupit a neměl (prý) pro zajatce stráž. Zároveň bylo v rozkazu podotčeno, že se má šetřit střelivem, že se zajatci mají pobít bodáky, případně noži, které vojíní nosili v holínkách. Důstojník cítil, že se každý z vojáků, byť citově válkou otupených, k tomuto úkolu nehodí, a proto vybral jen ty, kteří se sami přihlásili. K jeho velkému překvapení našlo se deset vojáků, kteří pak přistoupili ke svému úkolu s veselou myslí a žertováním. A stejně bez známky nejmenšího soucitu své dílo

124 AMU, B 67, kart. 2, i. č. 74.

125 TVRĎÝ, Josef. *Průvodce dějinami evropského myšlení*. 2. vydání, Brno 1947, s. 9.

126 Tvrďého téma temperamentu zaujalo již na počátku filozofické dráhy a věnoval mu pozornost. V roce 1909 vyšel v České myslí jeho text *O temperamentech* (s. 166–175), v roce 1924 tamtéž obsáhla studie *Kantův temperament* (s. 341–390).

provedli. Důstojník, který několik dní nemohl spát vzpomíná na odpornou scénu („kdyby to bylo v bitvě, nelituji nikoho, ale zabíjet bezbranné plačící lidi!“), s hrůzou pozoroval, jak se tito lidé hned po činu s chutí pustili do svého oběda. [...]

12. Avšak i za takových okolností objevuje se náhle soucit, a to i tehdy, když např. ve válce velení nezáleží ani na zachování mezinárodních práv, pravidel a zvyklostí válečných, jen aby se dosáhlo co nejdříve žádoucího cíle. Tu se často obyčejní lidé, vedení i ve válce soustrastí, dovedou postavit na odpor krutým rozkazům porušujícím mezinárodní zvyky. Vzpomínám si na takový případ z rakousko německé ofenzívy na Dunajci v Haliči v květnu 1915. Byl jsem při vydávání rozkazu k útoku. Nevím již, který rakouský generál rozkázal, aby přední stráž nepřítele byly v tichosti bodáky pobity, bez braní zajatců. Za nějakou dobu jsme však spatřili, jak pontonové čluny plují se zajatci k našemu břehu. Když se generál osopil na staršího domobrance, který zajatce přivedl, voják prostě odpověděl: „Das sind doch Menschen, es ist kein Vieh.“

13. Omezujeme-li se na podání přirozeného faktu při soustrasti, nechceme popírat jeho metafyzický dosah, který znamenitě vyjádřili Schopenhauer, Dostojevskij, Bergson a další. Je pochopitelné, že při tomto citu máme co činit s hloubkami duše lidské, které se těžko dají vyměřit. Tento cit může totiž ve společenském znásobení vést k největší obětavosti, i k obětování vlastního života, a to i u lidí jinak dosti sobeckých, jak vidíme například při požárech, povodních a náhlých neštěstích vůbec.¹²⁷

Jak posléze uvidíme, koncentrační tábor Mauthausen jen tím nejhorším možným způsobem potvrdil Tvrdého slova o činech, jichž jsou lidé schopni za specifických okolností, i slova o výskytu osob, o kterých vyprávěl v ukázce důstojník. Ještě před tím se však vydejme s Tvrdým na cesty.

Filozof na cestách – Oxford 1930 a IX. filozofický kongres v Paříži 1937

Filozofové mají různé důvody, proč navštěvovat kongresy a konference. K badatelským a oborově provozním důvodům se mohou přidávat důvody dílčí, podpůrné či zdánlivě nedůležité nebo neochotně přiznávané: akademická turistika, dobře se vyjímající záznam v odborném životopise, záliba v cestování vlakem, později letadlem, výstup na kopec blízko místa konference nebo prohlídka památek a muzeí v dosud nenavštíveném městě, chutné večeře, pití a jídlo zdarma a další drobné radosti typu příjemného nočního osamocení v hotelovém pokoji.¹²⁸ Z poznámek ze dvou význačných kongresů, které v meziválečném období navštívil Josef Tvrdý, je zřejmé, že jeho cesty byly plnohodnotně využity a že byl příkladným reprezentantem české filozofie na mezinárodních filozofických setkáních. První velká cesta vedla v roce 1930 na filozofický kongres do Oxfordu. Ve svých vzpomínkách si poznamenal:

Téhož roku účastnil jsem se mezinárodního filosofického sjezdu v Oxfordu, kde jsem se seznámil s čelnými světovými filozofy, také slovanskými. Myšlenkový ruch, který mne na tomto sjezdu uchvátil, byl pro mne značným popudem k vlastnímu promýšlení filosofických otázek. Zvláště mě zaujala myšlenka emergentního vývoje. [...] Člověk toho slyšel a četl mnoho. Byli jsme v myšlenkovém varu. Jenže současně bylo mnoho přednášek. Někteří pobíhali, ale lépe bylo zůstat v jedné

127 TVRDÝ, Josef. Humanita a její problémy. In: GABRIEL, Jiří. *Filozofie Josefa Tvrdého*. Brno: UJEP 1982, s. 136–137.

128 Německý filozof Odo Marquard jezdil rád na kongresy a konference kvůli osamocení cestováním na konference a zpět, které mu poskytovalo prostor pro přemítání při pohledu na ubíhající krajinu z okna jedoucího vlaku. Marquard však žil v době, kdy s sebou cestující do vlaku nemohli brát počítač ani mobilní telefon.

sekcí a chopiti se slova a ostatní přečísti a soukromě debatovat. Oxford je gotický. Stravovali jsme a spali v krásných kolejích. Vše bylo velmi dobře zařízeno. Hodiny nám hráli zvonkovou hru, když jsme se za svitu měsíce na dvoře loučili a šli čísti a připravovati se k dalším debatám.¹²⁹

Teorie emergentního vývoje pro něj byla filozofickou koncepcí vývoje, tedy možnosti vyložit souvislost všech vrstev skutečnosti, souvislost světa hmotného a duchovního. Její reflexi věnoval pozornost v knize *Nová filosofie. Analýza dnešní filozofické situace* (Volná myšlenka, Praha 1932). V Oxfordu byla jako místo pro další mezinárodní filozofický kongres ustavena Praha.¹³⁰ Zásahu na zvolení Prahy za místo příštího kongresu připisoval Tvrdý Masarykovi. Ve svých zápiscích z Oxfordu uvedl, že Masaryka znali všichni přítomní a chovali k němu velkou úctou. Tvrdý ve svém vystoupení na kongresu na téma vědeckého poznání a pravdy ve spojení s činy člověka vyzdvihl Masaryka, který mu reprezentoval osobnost, v němž se spojuje pravda vědecká, neosobní a pravda, která zůstává vždy osobní (náboženská, metafyzická). S ohledem na Masarykovo politické angažmá uvedl, že obě pravdy jsou nezbytné, protože obě mají stejný cíl, kterým je postižení skutečnosti.

Osobní pravda nekontrolovaná neosobní pravdou vede k primitivismu, reakci. Neosobní pravda neuváděná v život stává se neplodnou scholastikou. Pravda vědecká musí se stát osobní vírou. (Tragedie dnešní doby – lidé rozpoltění) [...] Jako příklad a vzor člověka, který vždy dovedl spojovat osobní a neosobní pravdu, uvedl jsem prezidenta Masaryka, který nejlépe svým životem a činností odpověděl na naši otázku. Potlesk byl tentokrát silnější než při druhých řečech. Masaryk takto osvětlený působil na posluchačstvo.¹³¹

V Oxfordu evidoval Tvrdý při jednáních nepřítomnost novokantovců, které si pro sebe označil jako německo-nacionální směr v německé filozofii. Dojmy a podněty z Oxfordu byly zřejmě natolik silné, že jejich pozdější reflexe a výsledky zakomponoval do výše uvedené knihy *Nová filosofie*.

Z konferencí a kongresů si filozofové krom badatelských zážitků, kontaktů a poznámek vozí občas i suvenýry. Když byl v roce 1937 při příležitosti 300. jubilea vydání Descartovy *Rozpravy o metodě* uspořádán v Paříži IX. mezinárodní filozofický kongres, přivezl si z něj malé suvenýry i Tvrdý. Díky archivu můžeme nahlédnout do programu hudebního večera, který 5. srpna 1937 zpřijemnil filozofům večer. Koncert začínal v Nouveau Palais des Beaux-arts ve 22:00 a zazněly skladby z období, v němž je mohl zaslechnout i Descartes: *Divine Amarillis* od Anthoine de Boesset (1585–1643), *Chantez, petits oiseaux* od Michela Lamberta (1610–1696) nebo vybrané madrigaly Claudia Monteverdiho (1568–1643) – *Au seul regard des beaux yeuc de ma mie*, *Hier mon âme touchait à sa dernière heure*, *Ah! il faut que je meure...*, vybrané části z *La journee* a *Versailles* J.-B. Lullyho.

Tvrdý na kongresu vystoupil s příspěvkem *Descartes a československé myšlení*. Shrnuv v něm Descartův vliv na české filozofy, zvažil okolnosti, které mohly být v roce 1620 důvodem Descartovy návštěvy Čech. Jedním z důvodů mohlo být setkání s Tychonem Brahem. Tvrdý poslal organizátorům svůj příspěvek předem a díky archivu se uchovala odpověď hlavního organizátora Émile Bréhiera. V dopise z 8. ledna 1937 píše Tvrdému: „Pane, jsem vděčný za krásný a zajímavý příspěvek na téma Descartes a československé myšlení, který jste nám zaslal: co se týče samotného Descarta a karteziánů, přináší skutečně cenné informace. Dále bych Vás chtěl požádat, zda byste referát zkrátil pro účely tisku. Značně přesahuje rozsah 2 500 slov. Během

129 AMU, B 67, kart. 1.

130 Do zvacího výboru pro uspořádání kongresu byl za MU v Brně navržen Vladimír Hoppe. Do výboru jej navrhlo rovněž předsednictví Filozofické jednoty.

131 TVRDÝ, Josef. *Zápisky k životopisu*. Brno: Masarykova univerzita 2002, s. 90.

*přednášky jej samozřejmě můžete prodloužit. Promiňte mi tento požadavek plynoucí z obecného zájmu a buďte ubezpečenými oddanými city. Bréhier.*¹³²

V průběhu kongresu proběhlo zvláštní zasedání sekce Pražského filozofického kroužku. Pražský filozofický kroužek (Cercle philosophique de Prague pour les recherches sur l'entendement humain) byl založen v polovině 30. let filozofem Janem Blahoslavem Kozákem a estetikem Emilem Utitzem. Činnost jeho členů profiloval zpočátku zájem o fenomenologii. Jan Mukařovský se zmiňuje, že sjezdu bylo přítomno šest členů Pražského lingvistického kroužku: V. Bröndal, J. L. Fischer, L. Landgrebe, J. Mukařovský, L. Silberstein, E. Utitz. Z filozofů známých v prostředí Pražského kroužku ještě uvádí Mukařovský K. Bühlera z Vídně, R. Ingardena ze Lvova a H. J. Pose z Amsterdamu.¹³³

Pařížského zasedání se dále zúčastnili J. B. Kozák, J. L. Fischer, Jan Patočka, Josef Král, Blahoslav Zbořil, Mirko Novák, Emil Utitz, Ferdinand Pelikán, Jan Uher, Jan Mukařovský a rovněž Tvrď, jak dokládá fotografie uveřejněná v neidentifikovaných německých novinách, jejichž výstřížek je uložen v archivu. Povšimnout si lze toho, že fotografie zachycuje v místnosti z pohledu fotografa přítomných 21 osob u stolů s rozloženými materiály, přičemž 7 z nich jsou ženy. Na fotografiích z „descartovské pouti“ do La Hay a dalších městeček, spjatých s Descartovým životem, je zastoupení mužů a žen již téměř vyrovnané. Dle pozvánky na Déjeuner, organizovaný 8. srpna 1937 Société Cartésienne Châtelleraudaise a Syndicat d'Initiative pro účastníky filozofického kongresu, víme, že Tvrďho doprovázela na kongres manželka, paní Milada Tvrďá, již byla pozvánka na Déjeuner rovněž adresována. Právě při této společenské akci se navazovaly kontakty s dalšími badateli, jak o tom svědčí jména a adresy zapsané uvnitř poznámky vedle menu: z dobře čitelných jmen např. D. S. Robinson, Indiana University, Bloomington U. S. A; Gaston Dansal, honorární profesor na Pasteurově lyceu nebo Marthe Louis Rifault, spjatá s Musee Pédagogique v Paříži.¹³⁴ Z uchovaného menu se můžeme dozvědět nejen s kým se kontaktovali manželé Tvrďí na společenské večeri, ale i to, že součástí předkrmu byla omeleta (Omelette Poitevine), hlavní chod bylo kuřecí ragů (Fricassée de Poulet à la Gabrielle d'Estrées) s hráškem de la Gorgère a kozím sýrem du Marchais-Blin, k tomu briošky du Perron a ovoce. Nabídka vín reprezentovala vína značky Vaux, Saint-Léger-de-Montbrillais a Bourgueil. Další večer se mohli Descartovi příznivci potěšit v Paříži menu, jehož součástí byly krom královského masového vývaru rovněž ústřice na bílém másle de l'Auxance, steak de Polignac či Fonds d'Artichauts Gratinés Paysanne a Poularde Néva. Z vín se rozlévala Château du Perron, ročník 1933, Gevrex-Chambertin 1929, Cabernet Rosé de Touraine a Mouton-Cadet Rothschild 1934, sekt měl značku Charles Heidsieck. Současný gastrosof nemůže přehlédnout, že nedílnou součástí francouzských názvů pokrmů a nápojů je zpravidla jejich přesná lokalizace. Což si lze vysvětlit jako stvrzení identity, která je rovněž zárukou kvality či specifické chuti příslušných pokrmů či nápojů. Pozdější teorie moderny si ve dvacátém století povšimnou, že problém delokalizace, tedy v případě pokrmů rozpojení názvu a skutečného místa původu, bude jedním z průvodních jevů globalizujícího se světa. V něm frankfurtská polévka již není z Frankfurtu nad Mohanem, vídeňské párky nejsou z Vídně, ale lokalizační názvy přechází přes recepturu na druhové označení, které ale není na místo svého původu vázáno již ani surovinami z dané oblasti, ale jen obecným složením. V některých případech se na počátku

132 AMU, B 67, kart. 1. Dopis je na hlavičkovém papíře Neuvième Congrès International de Philosophie Paris 1937 s uvedením čestného prezidenta, kterým byl Henri Bergson. Émile Bréhier, který v té době působil na Sorbonně, měl funkci prezidenta kongresu.

133 MUKAŘOVSKÝ, Jan. IX. sjezd filosofický v Paříži. *Slovo a slovesnost*, číslo 3, 1937, s. 172–179. [cit. 18. 8. 2020]. Dostupné z <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=205>. Mukařovský uvádí chybně datum kongresu, který proběhl ve dnech 31. července – 6. srpna, nikoli 1.–6. července.

134 Pro pořádek připomeňme, že hned po studiích v roce 1901 získal Josef Tvrď krom aprobace z latiny a řečtiny pro učitelství na gymnáziích rovněž aprobaci z francouzského jazyka.

21. století stává jídlo opět součástí identity a regionalita a lokalizace kompenzují alespoň v malých oblastech procesy delokalizace a deteritorizace.¹³⁵

V archivu nalezneme rovněž Tvrdého rukopisnou zprávu o kongresu s poznámkou týkající se návštěvnosti přednášek a doprovodného programu.

Letošní mezinárodní Kongres filosofický nabyl zvláštního významu oslavou 300 letého jubilea vydání Descartovy knihy „Discours de la methode“ a byl tudíž nazván sjezdem Descartovým. Ale na sjezdě se ukázalo, že u veliké většiny členů Descartes již nevzbuzuje zájmu. Přednášek o Descartovi bylo hojně [...], ale byly málo navštíveny a co nejvíce bilo do očí, nenavštěvovali je ani sami Francouzové, kteří přece již vlivem místa Kongresu měli na sjezdu většinu. Nezajímalo je ani, co si cizinci myslí o Descartovi, i když se v tom jevil světový vliv Descartův. Japonec Kuvaki mluvil před čtyřmi posluchači. Také na descartovské pouti, spojené s Kongresem, do měst Poitiersu, Châtelleraultu, La Haye a Toursu, mělo účast velmi málo filosofů, několik Francouzů a Francouzek s prof. Bréhierem v čele, několik Američanů, Angličanů, Rumun, Polák, Čechoslovák, většinou s manželkami, všichni se vešli do jediného autobusu Pullmanovy cestovní společnosti Exprinter. Na tomto výletě jsme poznali, jakým sympatiím se těší Československo na francouzském venkově a musili jsme se opětovně chápati slova, abychom jim tuto sympatii opětovali. Výlet měl mnohé velmi příjemné stránky, poznali jsme zvláště neobyčejné pohostinství Francouzů, poznali jsme města vynikající nádhernou středověkou architekturou /románskou i gotickou/ a jak vypadá francouzská inteligence bez onoho světoobčansky blaseovaného nátěru pařížského. [...] Účastnil jsem se též mezinárodního pedagogického kongresu, kde jsem přednesl v Palais de la mutualité „Problème de la totalité dans l'éducation“. Kongres zahájili nejvýznamnější francouzští vědci a hodnostáři, za Československo promluvil vyslanec Štefan Osuský. Po přednášce vyhledal mne Číňan Dr. I. Yan Choy, profesor na universitě Sun yat-sen a ředitel pedagogického institutu, Ukázalo se, že na opačném polu světa tento profesor a filosof zastával tytéž myšlenky, jako já. Tato shoda přivedla Dr. Choye až do vytržení a rozechvění.¹³⁶

Po uvolnění kapitole, v níž se hovořilo o cestování, jídle a pití, nyní přejdu ke kapitole, která končí smrtí Josefa Tvrdého. Činím tak z důvodu kontrastu s tragičností jeho dalšího osudu. Filozof i přes zranění přežije první světovou válku, s plným nasazením pracuje, přednáší ve své zemi i v zahraničí, píše, diskutuje, věnuje se studentům na gymnáziu a na vysokých školách, publikuje uznávané a opakovaně vydávané knihy, přispívá do zahraničních časopisů, a to vše náhle skončí a během tří měsíců umírá v koncentračním táboře.

Sled událostí, který končí smrtí

Ještě před zatčením navštívil začátkem prosince 1941 Tvrdého doma na Lipové ulici 8 (nyní Tvrdého ulice) Josef Macháček, jeden z pozdějších vedoucích katedry. Ve svých vzpomínkách na Josefa Tvrdého uvádí, že Tvrdý měl na stole rozpracované tři texty. Jeden z textů byl věnován problému indukce. Jednalo se o nedokončený strojopis (nebo jeho variantu), který je uložen v archivu. Tvrdý v něm definuje indukci, ale nejprve prochází stávající pojetí indukce. Za autora koncepce racionální indukce Tvrdý považoval W. Whewella (*The History of the Inductive Sciences*, 1837; *The Philosophy of the Inductive Sciences*, 1840). Podle něj navázal na Keplerovu teorii pravdivé

135 Příkladem budiž lokalizace např. v oblasti pekařství a pivovarnictví - Bílovecký chléb, který je skutečně z pekárny v Bílovicích, Šumický chléb, který je skutečně z pekárny ve Viničných Šumicích, pivo Clock je z pivovaru Clock v Potštejně, Kamenický pivo je z pivovaru v Kamenici nad Lipou. V celkových objemech jsou však tyto příklady procesů krácejících proti unifikaci prostřednictvím globálních značek stále zanedbatelné.

136 Zprávu o kongresu s názvem IX. Mezinárodní kongres filosofický v Paříži vydal Tvrdý v časopise *Revue*, Bratislava 1937, s. 451–455.

hypotézy a rozpracoval požadavek její racionalizace. Dále ve strojopisu zmiňuje pojetí indukce u Ernsta Macha, H. Maierse a jeho *Logik* či vymezení indukce logika W. E. Johnsona (*Logic*, Cambridge 1922), dále O. Hamelina, H. H. Dubse či I. S. Stebinga (*A modern Introduction to Logic*). Tato část z připravovaného pojednání vyšla po válce v roce 1947 v *České mysli* (s. 20–75).

Další z posledních, na stole ležících rozepsaných textů, který Macháček u Tvrděho viděl, byl věnován humanitě (viz výše uvedená citace z textu *Humanita a její problémy*). Třetím textem byla rozepsaná recenze na novou knihu Nicolaie Hartmanna. Tento text zmiňuje i paní Milada Tvrdá v rukopise nadepsaném *Kouňičky – Mauthausen*, v němž popisuje okolnosti manželova zatčení a věznění. Jednalo se o Hartmannovu knihu *Der Aufbau der realen Welt*. Ani jeden ze zmíněných textů již Tvrdý nedokončil, do konce života mu zbývaly necelé tři měsíce. Na tyto dny vzpomínala paní Milada Tvrdá: „Dne 17. prosince 1941 k večeru přišli pro manžela z Gestapa, ale protože nebyl doma, ohlásili se na časné ráno. Když se manžel vrátil domů a řekla jsem mu, co ho čeká, odpověděl: No, jsem přece muž, a nejsem zbabělec. Dali jsme se ihned do pořádku věcí: odklidili, zavadné knihy, páčili korespondenci a manžel vytrhal a spálil choulostivé rukopisy, mezi nimi také líčení všech událostí od r. 1938–1941. Z diaria zbyly jen následující úryvky.“ V archivu jsou tyto nekompletní strojopisy se vzpomínkami, které Tvrdý začal psát po přechodu do Vyškova a k nimž se vrátil a začal doplňovat kolem padesátého roku svého života, uloženy pod názvem *Diarium*. Obsahují poznámky z let 1919–1938. Z roku 1938 je uchováno jen několik listů.

Ráno 18. prosince 1941 byl zatčen gestapem a odveden do Kounicových kolejí, odkud byl 3. února 1942 deportován do Mauthausenu, kde 13. března zemřel. S pomocí archivu můžeme sledovat zlomky dokumentující filozofovy poslední dny. V následujících odstavcích je zde uvedu v té podobě a posloupnosti, v jaké jsou dochované v archivu.¹³⁷ Domnívám se, že jejich neodvratná tragická posloupnost, které nelze vzdorovat, nevyžaduje žádný komentář, zvláště v konfrontaci s výše uvedenými Tvrděho úvahami o humanitě. Snad by postačilo občas pohlédnout na desku v hlavní budově FF a uvědomit si, co vše se může skrývat za prostým údajem se jménem, daty narození a úmrtí a údajem o místě úmrtí.

V archivu je uložena kartička s tužkou psaným nalepeným lístečkem se vzkazem Josefa Tvrděho „Líbá Tě Jožka“. Pod ním je připsána legenda „Tajně poslaný lísteček jako ‚legitimace‘ pro zprávu z Kounic. kolejí po vánocích 1941“. Lístek obdržela paní Milada Tvrdá v polovině ledna 1942 a zmiňuje se o něm ve strojopise *Kouňičky – Mauthausen*. Přinesla jí její manželka Tomáše Žůrka, železničního zřízence, který se ve vazbě v Kounicových kolejích setkal s Tvrdým, byl rovněž vězněn, vyslýchán, ale posléze počátkem ledna propuštěn na svobodu.

Dále zde nalezneme korespondenční lístek s datem 9/I 1941, razítko na známce je 20.1.1942. Jako odesílatel je uveden Dr. Josef Tvrdý Žabovřesky Kounicovy Koleje 77 B, jiným rukopisem je dopřáno 64 B, adresováno: Paní Milada Tvrdá, choť univ. prof., Brno Rückertova 8. Text na korespondenčním lístku:

Nejdražší Miládko, lístek jsem dostal. Jsem zdrav a nemám ani hladu ani zimy. Pokrmy mi chutnají. Nevím, jak bude dál. Přeji Ti k jmeninám vše nejlepší, zvláště to, co si sama přeješ. Přines mi obyčejné mýdlo. Z univerzitní knihovny [... *snad: Duhem*] je na stole [*snad Bevellande*] I a II a ve střední skříni v třetí přihrádce. Broučky těm dětem nekupuj, je to špatná kniha. Rolek a já máme o ní při dětech špatné zkušenosti. Kup jim raději nebo stavebnici. Doma pozdravuj. Srdečně Tě zdraví a mockrát líbá Jožka. Piš častěji!

137 AMU, B 67, kart. 15.

Zmínka o Broučcích je nejasná. Paní Tvrdá ve svých vzpomínkách uvádí, že na lístku stálo: *Broučky těm dětem nekupuj, je to špatná kniha. Rolek a já máme s ní při dětech špatné zkušenosti. Tím tedy bylo nade vší pochybnost zjištěno, že to byl docent Frant. Schacherl z přírodovědecké fakulty v Brně, který je zradil. Ještě i později jsem měla dokázáno. Doc. Dr. Kříženecký, který byl již v Brně propuštěn mi sdělil, že když stáli s manželem vedle sebe čelem ke zdi pošeptal mu, Schacherl nás zradil.* Německy Schacher znamená nepoctivý obchod, čachr. A německé slovo Schächer překládáme jako zlosyn, lupič, lotr. Ale jakou to má možnou souvislost s Karafiátovými Broučky jako kódovaným vzkazem, že jej zradili „škrobáci“, nelze přesně říci. Slovo škrobák mohlo být použito ve významu brouk nebo jako nadávka. Paní Tvrdá se setkala s manželem na jediné povolené návštěvě v Kouničkách po 44 dnech od zatčení. Zmiňuje, že Tvrdý jí při rozloučení opakoval „*Dokud jsem zde, neměj o mne starosti*“. 3. února 1942 byl však Tvrdý deportován s ostatními zatčenými do Mauthausenu. Tragičnost a neodvratnost těchto dnů, na jejichž konci je smrt filozofa, zdůrazňuje jedna skutečnost. Pro protektorát Čechy a Morava bylo v období 28. září 1941–20. ledna 1942 vyhlášeno stanné právo. Díky tomu byla rozhodnutí stanného soudu velmi rychlá, zpravidla bez řádného šetření a soudního řízení. Rozsudek stanného soudu, který se týkal Tvrdeho, byl vynesen 10. ledna 1942 (datum uvádí ve svém svědectví Rajmond Habřina). Stanné právo bylo sice 20. ledna zrušeno, ale to již nic nezměnilo na tom, že 4. února 1942 byl Tvrdý deportován do Mauthausenu.

Výmluvný a mrazivý je v archivu uložený dokument tiskopisu *Konzentrationslager Mauthausen Oberdonau*. Na tiskopisu jsou uvedeny drobným písmem pokyny pro korespondenční styk 1–6:

Vězni při písemném styku berou na vědomí následující nařízení:

- 1.) Každý vězeň v ochranné vazbě smí přijmou za měsíc dva dopisy nebo dvě pohlednice od svých blízkých nebo je svým blízkým odeslat. Dopisy vězňům musejí být dobře čitelné, psané perem a mohou obsahovat pouze 15 řádků na jedné straně. Povolen je pouze dopisní papír normální velikosti. Dopisní obálky nesmí být naplněné. V jednom dopise může být přiloženo pouze 5 dopisních známek po 12 fenicích. Vše ostatní je zakázáno a podléhá zabavení. Lístky/pohlednice mají 10 řádků. Fotografie nesmějí být používány jako poštovní lístky.
- 2.) Posílání peněz je povoleno, nutno však při tom uvést přesné jméno a příjmení, datum narození, vězeňský blok a místnost.
- 3.) Noviny jsou povoleny, smějí však být objednány pouze poštou K. L. Mauthausen.
- 4.) Balíky nesmějí být posílány, neboť věznění si mohou vše koupit v táboře.
- 5.) Žádosti o propuštění z ochranné vazby adresované vedení tábora nemají smysl.
- 6.) Žádosti o rozhovor a návštěvu vězňů v koncentračním táboře nejsou principiálně povoleny.

Všechna korespondence, která neodpovídá těmto požadavkům, bude zničena.

Velitel tábora.

Tvrdý do předtištěného dokumentu vepsal:

Meine Anschrift:

Name: Josef Tvrdý Nr. 1218

geboren am 19/IX 1877

Block 15 Stube B

Mauthausen, 28. února 1942

Nejmilejší Miládko, od 4. února tohoto roku jsem v koncentračním táboře Mauthausen u Linzu v Oberdonau. Vzpomínám na Tvoji velkou lásku a jsem pevně přesvědčen, že se opět shledáme

doma a prožijeme spolu šťastné stáří. Nesmí se nám poslat žádný balík. Zdravím všechny příbuzné a známé. Daří se mi dobře a jsem zdrav, ještě jednou Tě zdravím a tisícekrát líbám. Napiš mi brzo, ale jen německy. Tvůj Józí.¹³⁸

Následuje rubrika *Raum für Zensurstempel*: s razítkem *Prošlo cenzurou* a vpravo na dokumentu rubrika *Kontrollzeichen des Blockführers* (s nečitelným podpisem).

Tento jediný dopis z Mauthausenu zmiňuje Milada Tvrdá v rukopise *Kouničky – Mauthausen*, rovněž uloženém v archivu MU.¹³⁹

Další dějství prozrazují dva dokumenty. Prvním je dopis v obálce s razítkem koncentračního tábora Mauthausen, s datem 18. 7. 1942, adresovaný paní Miladě Tvrdé do Lulče.

Koncentrační tábor Mauthausen Krematorium. Mauthausen, 22. 5. 1942

Paní
Milada Tvrdá
Brno

V odpovědi na Váš list ze 13. května se Vám sděluje, že tělo Vašeho zde zemřelého manžela Prof. Dr. Josef Tvrký, zemř. 13. 3. 1942 bylo zpopelněno ve státním Krematoriu Mauthausen. Urna s popelem bude prozatím uložena zde neboť její zaslání správě hřbitova v domovině není v této chvíli možné. Zda bude později možné její vydání, není možné říci. Pokud k němu nedojde, bude následovat poslední uložení v urnovém háji ve Steyeru/Oberdonau.

Zastupitelství Krematoria KLM

Podpis
SS-Oberscharführer.

Druhým dokumentem je úmrtní list.

Obecní úřad Mauthausen II ----- Nr. 1988/1942----
Der Universitätsprofesor Josef T v r d y, ----
---ohne Religion---
wohnhaft in Brünn, Rückertstrasse 8 ----
ist am 13. März 1942 -----um ---14 Uhr---35 Minuten
in Mauthausen -----verstorben.
Der Verstorbene war geboren am 19. September 1877---
in Tursch---
(Standesamt---
Vater: Josef Tvrky
verstorben---

138 *Mauthausen, den 28. Februar 1942. Aller liebstes Miladchen, seit dem 4. Februar d.J. befinde ich mich im Konzentrationslager Mauthausen bei Linz in Oberdonau. Ich gedenke deiner grossen Liebe und bin fest überzeugt, dass wir uns wieder zu Hause wiederfinden werden und das glückliche Alter zusammenleben werden. Pakete aller Art dürfen nicht am uns geschickt werden. Ich grüsse alle Verwandten und Bekannten. Es geht mir gut und bin gesund, Noch einmal grüsse ich dich und Küsse tausendmal. Schreibe mir bald aber nut deutsch. Dein Józí.* AMU, B 67, kart. 15.

139 AMU, B 67, kart. 15.

Mutter: Anna, geborene Kanlenski
verstorben---

Der Verstorbenenwar verheiratet mit Milada, geborene---Balcarek.

Mauthausen, den 1. April 1942

Razítko s říšskou orlicí, Der Standesbeamte [podpis nečitelný]

Razítko Registrováno dne 14. 9. 45 pod č. 26746

Úmrtní list si Milada Tvrdá vyzvedla v Brně na gestapu v březnu 1942. S úmrtním listem jí byly vydány rovněž šaty po zemřelém, které však odmítla, protože to nebyly šaty jejího manžela. Současně na gestapu nadiktovala rezolutní žádost o vrácení snubního prstenu, který, jak sama uvedla, později z Mauthausenu obdržela. Urna s popelem posléze došla na farní úřad v Lulči. Nakonec byla uložena v rodinné hrobce na lulečském hřbitově, byť oba manželé byli bez vyznání. Snad právě proto místní farář chvíli s uložením urny zaváhal, ale v situaci, kdy měl pohřbit ostatky člověka, který tragicky zemřel v Mauthausenu, zřejmě jednoznačně účta k zemřelému převýšila partikulární konfesijní zájem a církevní předpis. V archivu je uložen dokument s razítkem „Městská rada v Brně zároveň politický úřad 1. stolice“ dokládající vystoupení Tvrděho z církve: „Pan Josef Tvrdý, profesor v Brně, Křížová ul. čís 46, zde úředně dnešního dne oznámil, že vystupuje z církve řím. katolické. V Brně, dne 18. 4. 1919.“ Tento dokument potvrdil posléze 20. června 1923 ještě Okresní soud Brno město – proč a jak přesně tato procedura probíhala, archivní dokumenty již nezmiňují. Tvrdý se filozofickou reflexí náboženství zabýval zevrubně. Hned první publikovaná práce z roku 1901 byla věnována knězi, který byl vyobcován z církve: *Filozofický význam A. Smetany*. Doslov ke knize A. Smetany: *Paměti kněze vyobcovaného z církve*. Praha 1901, s. 153–161. Dva roky po vystoupení z církve vychází Tvrděho komplexní filozofická reflexe *Filozofie náboženství*. Brno 1921. Jiří Gabriel uvádí, že svůj osobní vztah k tradičnímu náboženství si Tvrdý vyřešil už v době studií. Ve většinu dogmat římskokatolické církve přestal věřit už jako sekundán.¹⁴⁰ To však nikterak neznamenalo opuštění zájmu o filozofickou reflexi náboženství, které chápal jako koncentraci hodnot a jejich objektivaci, a formulování ideje necírkevního náboženství.

Svědectví a vzpomínky

V archivu je uložen výstřížek z novin s článkem Rajmunda Habřiny (vlastním jménem Raimund Chatrný, 1907–1960) s názvem *Případ Josefa Tvrděho*.¹⁴¹ Habřina o Josefu Tvrděm při výročí jeho úmrtí podal opakovaně svědectví v Lidových novinách, Hlasu osvobozených a v Činu. Situaci Josefa Tvrděho v době uvěznění v Mauthausenu popisuje pomocí kontrastu postoje filozofa a masyrykovského humanisty, který se střetne s uskutečněním Hitlerovy zásady: Osvobozují člověka od ponižující chiméry, která se nazývá svědomí. Habřina popisuje tuto situaci jako úděsnou konfrontaci českého demokratického humanismu s anarchistickým násilím německého fašismu. Habřina působil jako středoškolský učitel, byl činný jako spisovatel, za druhé světové války se účastnil protifašistického odboje, v letech 1942–1945 byl vězněn a byl internován rovněž v Mauthausenu. Krom českého jazyka a němčiny vystudoval Habřina rovněž filozofii – doktorát získal po předložení a úspěšné obhajobě práce s názvem *Březina a Nietzsche* (1933). Snad toto filozofické zázemí jej vedlo ve zmiňovaném článku k přirovnání Tvrděho postoje v koncentračním táboře k postoji stoika.

140 GABRIEL, Jiří. *Filozofie Josefa Tvrděho*. Brno: UJEP 1982, s. 56.

141 Dále uváděná svědectví a prohlášení jsou uložena v AMU, B 67, kart. 15.

Český filozof reagoval na úděsnou konfrontaci českého demokratického humanismu s anarchistickým násilím germánského pudového mythu a fašismu způsobem jedinečným. V Mauthausenu se z něj stal hrdý stoik. Nevím, jaký měl dříve vztah ke stoické filosofii, ale v táboře ji vyznával životem. Přemohl strach. Jeho síla před nacisty pramenila z vědomí mravní převahy nad násilníky. A je-li stoicismu jedinou absolutní hodnotou ctnost, opásal se jí Josef Tvrдый bezpečně a snášel utrpení tíše, bez reptání, bez revolty, bez výčitek – jen s vědomím smutku, kam až pokleslo lidství, odloučilo-li život od mravnosti a povýšilo-li na metodu svého jednání zločin. Cítil přítomnost šlapané mravnosti ve svém nitru a s klidným stoicismem Marca Aurelia, s vědomím, že každá chvíle může být poslední, se chystal na smrt. >Nechej mne v klidu zemřít!< řekl polskému spoluvězni krátce před smrtí, když se o něm náhodou dozvěděl, že je českým filozofem a když s ním chtěl hovořit (byl to polský kněz) o filosofii.

Podobně se Habřina vyjadřuje v rukopise uloženém v archivu pod názvem *Místopřísežné prohlášení svědků* (zřejmě antedatovaném dnem 22. února 1942):

4. února téhož roku byl jsem s ním v témže transportu dopraven do koncentračního tábora v Mauthausenu. Jako očitý svědek prohlašuji, že chování tohoto politického vězně, vystaveného v únoru 1942 na mauthausenském „Russenslagern“ surovému bití, honění a trýznění, bylo bezpříkladné. Uchovával si uprostřed zvěrstev a násilí klid stoického filosofa, který dodával sílu a odvahu vězňům ostatním. V polovině března 1942 podlehl nacistickému násilí, ale příklad jeho hrdinství zůstal žít v myslech spoluvězňů.

Další svědectví podal Josef Sotolář z Brna. Když v únoru přišel Tvrдый s dalšími politickými vězni do Mauthausenu (politictí vězni byli označeni na táborovém stejnokroji červeným trojúhelníkem s písmenem T), byl zde již Sotolář vězněm. Ve zmíněném prohlášení se zmiňuje o Tvrđém: „*Prof. dr. Josef Tvrдый se choval vždy v Mauthausenu tak, že svým chováním i slovem povzbuzoval druhé vězně. Byl vnitřně silnější než četní jiní a dovedl jim svou sílu rozdávat. Byl vzorem a oporou, ačkoli sám prožíval těžké útrapy a trýznění. Zahynul v Mauthausenu v březnu roku 1942.*“ V podobném duchu se vyjadřuje svědectví dalšího z vězňů, Pavla Havlíka z Brna. Rovněž on sdílel s prof. Tvrđým vazbu v Kounicových kolejích. Mezi dalšími spoluvězni v Kounicových kolejích najdeme jména Bělka, Vážný, Baier, Bušek, zmiňovaný Habřina, Miloš Vítek, železničář Cihlář, úředník Vrána. Přeživší po válce vzpomínali na Tvrđého vědomosti, skvělou paměť, stoický klid a statečnost a na jeho přednášky o tématech, na kterých pracoval před zatčením.

4. února 1942 byli spolu s dalšími transportováni do Mauthausenu („... posiloval nás naději, čerpanou z jeho bohatých filosofických poznatků a úvah, na šťastný konec rozpoutané světové války pro český národ.“). Rovněž v tomto svědectví je zdůrazněno, že Tvrдый byl politickým vězněm. Byl zapojen do odbojové činnosti zaměstnanců brněnských vysokých škol. Popisuje události, které bezprostředně předcházely smrti prof. Tvrđého: „...byl v první polovině března 1942 na pracovišti (výstavba tzv. ruského tábora) tak ztrýzněn, že krátce po dopravě na nosítkách do tábora zemřel na následky tohoto zlého zacházení.“ Též Habřina píše ve svém svědectví o bezpříkladném surovém bití, honění a trýznění, kterému byl v únoru Tvrдый vystaven a na následky kterého posléze zemřel. Krom těchto dokumentů se svědectvím spoluvězňů je v archivu list rukopisu neznámého autora, který uvádí, že prof. Tvrдый říkával: „*Všechno není v mé moci, něco je v moci Mauthausenu. Mé tělo není docela v mé moci i když mám vůli. Proto se chystám na život, ale s vědomím, že jsem čestně bojoval jsem připraven i na smrt. Ale je-li mně dáno zemřít, pak jen s vědomím, že vlast i lidstvo budou žít svobodně.*“¹⁴²

142 Josef Tvrдый stihl ještě v roce 1940 vydat filozoficko-dějinné úvahy s názvem *Názory na hrdinství v životě společenském*. Praha 1940. V archivu je uložen výtisk paní Milady Tvrđé s osobní krasopisně vyvedenou dedikací: *Své nejlepší přítelkyni a věrné pomocnici věnuje z lásky Jožka.*

Jedno ze svědectví o Tvrdého tragickém osudu ze Svobodných novin ze 13. března 1946 bylo přetištěno i na vnitřní obálce zmiňovaného poválečného vydání *Vybraných kapitol z filosofie*:

Byl zatčen krátce před Štědrým dnem roku 1941 a odvezen do tábora v Mauthausenu. Jeho spoluvězni vzpomínají s úctou jeho stoického klidu a statečnosti, z níž hojně rozdával svým spolupitelům a jež posiloval vírou ve vítězství. Jak vzpomíná dr. R. Habřina, snášel svá utrpení tiše, bez reptání, bez revolty, bez výčitek, jen s vědomím smutku nad tím, kam až pokleslo lidství, odloučilo-li život od mravnosti a povýšilo-li za metodu svého jednání zločin. Honili ho, lehce oblečeného, v mrazech po nádvoří, honili ho s krumpáčem příliš těžkým pro jeho vyhladovělé tělo. Vykoupali ho za třeskuté zimy ve vodě, takže mokré šaty na něm přimrzaly; nelze psát co s ním dělali, když byl stížen úplavíci. A když ho jednoho březnového dne přinesli jeho spoluvězňové z práce na nosítkách, když mu ubývalo tělesných sil, ještě psal své choti, aby ji nezarmoutil, že se vrátí a že spolu prožijí ještě v pohodě podzim života. Zemřel brzy nato, 13. března 1942.¹⁴³

Prezident Československé republiky Edvard Beneš udělil 15. prosince 1945 Josefu Tvrdému v uznání bojových zásluh, které získal v boji za osvobození republiky Československé z nepřátelského obsazení, Československý válečný kříž 1939 „IN MEMORIAM“. Ministr vnitra republiky Československé následně v roce 1951 udělil Tvrdému Pamětní odznak druhého národního odboje in memoriam za účast v druhém národním odboji. Obě vyznamenání jsou uložena v archivu MU. Blahoslav Zbořil pak v dubnu 1946 uzavřel svoji předmluvu v *Průvodci k dějinám evropské filozofie* slovy: „*Jak vidno, vyrval gestapácký teror Tvrdého z nejpłodnější práce, kterou vykonával s obdivuhodnou rychlostí a zručností, třebaže již 64letý. A proto jsme umučení Josefa Tvrdého nazvali nejtěžší ranou, kterou nacistický teror zasadil naší filosofii.*“¹⁴⁴

Epilog – cestou světla ze smrti a k humanitě

Ti, kteří vzpomínali na poslední dny Josefa Tvrdého, často hovořili o jeho stoickém klidu a vyrovnanosti. U Tvrdého ovšem existuje ještě další linie, která by mohla objasnit jeho postoj ke smrti jako neodvratnému faktu. Můžeme ji nalézt ve strojopisu projevu, který Tvrdý proslovil v Brněnském krematoriu na setkání Společnosti přátel žehu dne 1. listopadu 1930 při uctění památky zemřelých.¹⁴⁵ A výňatky z textu, v němž se propojují témata smrti (naší i druhých), úcty k našim předchůdcům, epistemické hodnoty smrti, absolutní spravedlnosti smrti, lásky a světla, smrti a humanity, smrti, práce a dobra, si uvedeme jako epilog kapitoly o Josefu Tvrdém.¹⁴⁶

143 TVRDÝ, Josef. *Vybrané kapitoly z filosofie*. Brno: Komenium 1947, vnitřní strana úvodního listu.

144 TVRDÝ, Josef. *Průvodce dějinami evropské filosofie*. 2. vydání, Brno 1947, s. 18.

145 U nás existovali dva předchůdci Společnosti přátel žehu. Od roku 1899 Společnost pro spalování mrtvol a od 1909 spolek Krematorium. V roce 1922 se spojily do jediného spolku, jehož předsedou se stal režisér, skladatel a básník Jaroslav Kvapil, v roce 1955 se pak hnutí Krematorium přejmenovalo na Spolek přátel žehu.

146 S ohledem na používanou metaforiku světla, navazování na naše předchůdce a další témata si připomeňme, že Tvrdý byl členem zednářské lóže Cestou světla, založené v roce 1926. V archivu je uložena jeho legitimace Národní veliké lóže československé. Jeho mistrovský list má číslo 865, zasvěcení je datováno 18. 12. 1927, povýšení na mistra pak 7. 12. 1929 a „doporučuje ho bratrské lásce všech zednářů po širém světě“. Součástí zednářského listu je rytina zobrazující Jana Ámose Komenského s doprovodným textem „*Johannes Amos Comenius suo populo et orbi universo praeclarissimam ideam humanitatis et pacis aeternae et tolerantiae qua fraternitas universalis masonica continetur dedit*“. AMU, B 67. kart. 27. Dalšími členy byli v Brně vysokoškolská učitelé Vladimír Groh, Bohumil Kladivo, Jan Uher, Antonín Slavík. V souvislosti s německou okupací byla činnost lóže ukončena v roce 1939.

Dnešní posvátná chvíle, která nás vytrhla z obvyklého životního shonu, shromáždila nás zde, abychom vzpomínkou uctili památku všech zemřelých pohřbených na tomto místě. Předvádí nám zároveň celou těžkou otázku života a jeho konce. Smrt, jejíž chladné dotyky cítíme tyto dny všude, jejíž chmurnou tlumenou píseň slyšíme při každém kroku, ztrácí na tomto místě svůj hrůzný ráz, a nabývá své přirozené povahy, záležející v představě tichého klidu a odpočinku, nerušeného žádnými lidskými zájmy. A jestliže přicházíme přece, abychom rušili tento posvátný klid našich zemřelých, činíme tak z lásky, z oné lásky, která je silná jako smrt a která nás stále se zemřelými spojuje. Nemůžeme se tak snadno odtrhnout od těch, kteří láskou byli spojeni s námi a jejichž život splyval s životem naším. Každému jistě vyvstávají ještě na mysl, vtisknuvše se hluboko v paměť, ty poslední okamžiky, kdy chvěli jsme se propouštějíce své drahé na onu poslední cestu, jež končí sice všechny strasti a bolesti, ale z níž není návratu, na cestu neoblomné, kamenné spravedlnosti. Člověk žízňící po spravedlnosti nalézá plné její vyplnění ve smrti. I když ve světě panují křiklavé nerovnosti, zjevné nespravedlivosti, smrt je výrazem *rovnosti a spravedlnosti absolutní*. Zemřítí musíme všichni a umíráme všichni stejně.

Naše pohřbívání žehem jest jen v souhlase s touto tendencí, když chce všechny stejně co nejdříve a nejčistší cestou očišťujícího ohně, učinit schopny onoho rovného, *spravedlivého odpočinku*, onoho *věčného míru*, jehož jim nemohl poskytnout svět.

Ale to srdce lidské, ten pramen věčné lásky, to se vzpouzí proti chladu oné spravedlnosti – chce tam, kde je klid, vytvořit ruch života skutečného, a když nemůže vytvořit života skutečného, vytváří jej aspoň v myšlenkách a v obrazivosti. Láska, onen veliký básník lidstva, čerpajíc podporu moderní vědy a filosofie, vede nás dále nad smrt, k překonání smrti. Smrt nemůže být posledním stadiem osudů lidských. Láska sama jsouc projevem tvůrčího principu světa, nemůže pochopit, že by věčný klid měl býti posledním cílem života a světa. [...] Okamžik smrti, oné mlčenlivé Spravedlnosti, nás nutí, abychom ke každému, kdo této těžké chvíle dospěl, byli spravedliví a hledali na něm – i když je naším nepřítelem – dobré stránky a připomínali si jeho dobré činy. De mortuis nil nisi bene /O mrtvých je jen dobře mluvit/ praví staré krásné latinské přísloví. Příklad tím nemyslí se obvyklé lichocením, pokrytectvím, jehož se často v životě užívá, nýbrž znamená že zde na tomto místě, kde se dělají poslední účty, máme s vděčností vzpomenouti všech dobrých činů našich milých zesnulých. Právě v okamžiku smrti svých drahých cítíme intensivně, jak jejich život nebyl nadarmo, tu cítíme mocně dobrodiní jejich života a tu také chápeme, proč často celá řada vynikajících lidí byla oceněna teprve po smrti. Šli životem nepoznání anebo umlčování nepřiznivými nepřáteli, a teprve smrt ve své spravedlnosti objevila pravý význam jejich života. Také my chodíme vedle svých milých, známých, přátel, bereme jejich dobrodiní samozřejmě, a proto necítíme onoho dobra, které pro nás konají, až teprve smrt nám ukáže jejich činy v pravém světle. A tak dnes, při této slavnostní příležitosti, připomínáme si všechno to dobro všech zesnulých a pohřbených na tomto místě. Jejich schránku tělesnou jsme sice spálili, ale vše to dobré, co vykonali, to nebylo spáleno, to trvá dále a působí při vzpomínce očišťujícím způsobem na naši duši, která ní roste a povznáší se. Tato vzpomínka však nezastavuje se v této síni, nýbrž proráží její zdi, neboť to dobro, které vykonali zesnulí zde pohřbení, není osamoceno, nýbrž tvoří jen články v mohutném řetěze dobra, jdoucího světem.“ „A právě proto na tomto místě musí býti věnována vzpomínka na dobrodiní všech, jejichž hroby jsou třeba neznámé, opuštěné, nikým nenavštěvované. Tu vzpomínáme dobrodiní všech našich milých zesnulých, kteří vzdálení od nás jsou pohřbeni, dále všech našich předků, i těch o nichž nám historie nic nezaznamenala, vzpomínáme zvláště všech velikých lidí národa, kteří v minulosti připravovali kulturní rozkvět a budoucnost národa, vzpomínáme všech, kteří v minulosti přispěli ke zřízení a zbudování tohoto státu. Avšak národ náš a stát náš není osamoceným ostrovem, nýbrž jeho existence a vývoj souvisí s celou kulturou lidstva. Vzpomínáme tedy vděčně všech lidí, nám známých z historie i neznámých, kteří se zasloužili o povznesení všelidské kultury jsou zároveň velikány našimi. Zde cítíme, jak idea obecného bratrství a lidství, mající své kořeny ve společenství nejvyšších ideálů pozvedá se z těchto vzpomínek ve svém očištěném

tvaru, aby nám podala to, čeho dnes nejvíce potřebujeme, víru v dobro a na ní se zakládající víru v budoucnost.

Právě smrt a s ní spojený pohled na svět pod zorným úhlem věčnosti nám ukazuje, jak zlo lidské jest nepatrné, jak zloba lidská rozděluje lidi je malicherná, neboť nemá oné mohutné slučovací síly, která přísluší jedině dobru. Všecko sobectví, všecka pýcha, všecka ješitnost, touha po moci a bohatství, z nichž vzniká lidské zlo, všecko to mizí náhle v okamžiku smrti, rozplývají se jako ledové kraje pod zásvitem jarního slunka. Nesnese onoho mocného ozáření z krajín věčnosti. Ta to lidské dobro spojující lidi dohromady vede je k solidaritě společenské od nejmenší společenské jednotky v rodině až k oné velké solidaritě lidské, která spojuje ve velkou jednotu všechny lidi živé i mrtvé. Když pohlédneme na sebe, kolem sebe, tu všude vidíme, co společné práce a dobra spočívá na každé věci naší, na každém našem kroku. Jak mnoho lidí muselo konati dobro, jak mnoho lidí muselo pracovat, abychom mohli použít nejmenších věcí. Co rukou pro mne pracovalo, a to nejen živých ale i mrtvých. Kdyby toho nebylo, lidstvo by netvořilo kulturní jednoty, ale byla by to jen stáda nepřátelsky se napadajících barbarských tvorů, nemajíce nic společného. Avšak mravní dobro působí, že stavíme jedni na práci druhých, že jedni neseme na svých ramenou druhé k cíli. Podívejme se na starce, s jakou radostí sází stromky, jejichž ovoce již užívat nebude. Zná svoje léta, ale pracuje pro druhé, poněvadž ví, že jeho smrtí život na světě neustane a že radost z ovoce budou stejně cítit druzí, jako by je cítil on. Jeho práce je radostná, nemá rázu ničivé úmornosti, nýbrž stává se prací povznášející mravně. Každým činem dobra přicházíme do této velké souvislosti lidství, tu cítíme radosti všech, a to nejen těch, kteří žijí s námi, ale také těch, kteří přijdou po nás a budou sklízeti ovoce našich skutků. Jen ten, kdo dovede v sobě vznítiti tuto nezištnou radost, kdo dovede v sobě pocítiti všecko štěstí těch, kdo staví a budou stavěti na našich dobrých činech, je hoden názvu člověk, a dovede překonat bolest a hrůzu smrti.

Význam dnešního dne a dnešní slavnosti záleží právě v tom, že tváří v tvář všem mrtvým, kteří pracovali pro nás cítíme tím větší vděčnost za jejich činy, že cítíme tím větší vlastní odpovědnost a povinnost stejně pracovati pro druhé a tím se jim odvděčujeme za jejich práci. V životě a ve světě se nic neztrácí. Formy života a světa se mění, ale to, co tvoří podstatu všeho života, přes různost forem trvá dále. Tato dnešní posvátná chvíle posvěcuje nás také v tomto našem snažení, neboť tu cítíme, že tvoříme velkou společnost lidskou, která žije svým vlastním tajemným společenstvím, neboť nezemřeli vlastně ti, jejichž popel odpočívá, ale žijí dále v dobru svých činů. Dobro není pro okamžik, dobro ukazuje, že život ze světa nemizí, že jeho hodnota je bez konce. Naše vzpomínka na smrt, vzpomínka na drahé zesnulé nesmí nás vésti ke smutku, k resignaci, k zoufalství, ale musí nám dodati odvahu k novému dalšímu životu. Nezemřeli naši milí zesnulí, ale spí a my žijeme a budeme žít s nimi dále a oni s námi, v lásce a dobru.¹⁴⁷

147 AMU, B 67, kart. 12.

